
Természet – Társadalom – Gazdaság

PAPP SÁNDOR

A huszadik század második felében elkerülhetlenné vált annak felismerése, hogy az ember és ember, a társadalmak, országok és hatalmak közötti konfliktusok köre az előzőeknél semmivel sem kisebbel, az ember és természeti környezete közötti konfliktussal bővült. Földünkön napjainkban – az emberi tevékenység következményeként – két globális szféra, a tágabban értelmezett bioszféra és a technoszféra ékelődik egymásba.

Bioszférán a geológiai rendszer (föld, levegő, víz) és az élő szervezetek együttese értendő, a technoszféra pedig mindazon tárgyak összességét jelenti, amelyek az emberi tevékenység eredményeként jönnek létre. A két szféra kapcsolata oly módon jellemezhető, hogy a technoszféra működése során a bioszférából nyersanyagokat és energiahordozókat vonunk ki, és oda a technológiai folyamatok, továbbá a fogyasztás kapcsán hulladékot juttatunk vissza. A civilizációs fejlődés hosszú szakaszában a technoszféra, mint rendszer, méreteit tekintve nem volt összevethető a bioszférával, azaz a technikai fejlődés nyersanyag és energiaigényének kielégítése korlátlanul látszott, másfelől a technoszférából származó hulladékot a bioszféra akadály nélkül elnyelte. A hulladék fogalma ebben az összefüggésben tágabban értelmezendő, hiszen minden objektum, ami emberi munka terméke, hosszabb-rövidebb idő alatt elhasználódik, technológiai, kommunális hulladékká válik.

A vázolt kapcsolatrendszerben századunk második felében zavarok támadtak, hiszen a nyersanyag és energiaforrások végességét, másfelől természeti környezetünk hulladéktűrő képességét tekintve bizonyos korlátok egyre határozottabban kirajzolódnak. Az „ember-természeti környezet” kapcsolatot az „egyszerű munkaeszközök – technikák – technológiák – technológiai, szolgáltató és információs rendszerek” lánc mentén fokozódó bonyolultság és összetettség jellemzi. Mindez a természettel való anyag- és energiacsere hihetetlen mértékű intenzifikálódásával jár együtt, és megfogalmazza azt a kérdést, hogy az erőforrásokkal való jelenlegi bánásmód milyen mértékben fosztja meg a jövő generációkat és társadalmakat az értelmes és elfogadható emberi létezés lehetőségétől. A „bioszféra-technoszféra” viszony intenzívvé válása a gondokat lokális mértékűből globális méretűvé tette, s a világ országainak és régióinak az emberiség történelme során eddig még nem tapasztalt kölcsönös függőségéhez vezetett el, minthogy a források földrajzilag egyenlőtlen eloszlása, továbbá a szennyező anyagok (hulladékok) országhatárokat nem ismerő mozgása kényszerítő erővel helyezi a középpontba az államok közötti együttműködés kérdését, hiszen az erőforrásokkal való ésszerű gazdálkodás csak ily módon valósítható meg.

A hulladék fogalmának széles körű értelmezése tudatossá kell tegye bennünk a tényt, miszerint az ipari és mezőgazdasági technológiai jellegű mellett hatalmas tömegű kommunális és közlekedési hulladékkal is számolnunk kell, ami a fogyasztói társadalmak szükséges velejárója. Ezen utóbbiak csökkentése – ésszerű és termé-

szetesebb életmód kialakításával – elkerülhetetlenül kívánatos, s a jövőben egyre inkább kényszerítő erejűvé válik. Másrészt, a hulladékok mindkét típusa egyben értékes anyagok forrása, egy részük nyersanyagként újrahasznosítható, ily módon kinyerésük és a technológiai folyamatokba való visszajuttatásuk – tehát ún. zárt körfolyamatok kialakítása – egyre égetőbb szükségletté válik. Ez a lépés elvezet a környezetvédelem – lényegében véve passzív és defenzív jellegű cselekvési formáitól a környezetgazdálkodás aktív és offenzív taktikájának és stratégiájának kimunkálásához.

Az elmondottakból világossá válik, hogy a technoszféra és a bioszféra, másként fogalmazva az ökológiai és a technológiai-ökonómiai alrendszerek szoros kapcsolata a két alrendszer problémáinak egymástól elválasztott kezelését nem engedi meg. Az utóbbi alrendszer fejlesztése és ésszerűsítése csak rövid távú rablógazdálkodás jegyében folyhat az ökológiai szempontok figyelmen kívül hagyásával, másként fogalmazva: az ökológiai szempontokra érzéketlen technológiai és gazdasági folyamatok hosszabb távon mindenképpen fenntarthatatlanok, rövid távon pedig hatalmas károkat okoznak.

Egyértelmű azonban, hogy a két alrendszer egymáshoz való illesztése még a legjobb szándék mellett sem látszik könnyen keresztülvihető feladatnak. Értéktartalmuk ugyanis teljességgel eltérő. A technoszféra fő értékei a következők: termelékenység, hatékonyság, profit, lineáris folyamatok; a bioszféraé: változatosság, szokszínűség, széles határok közötti alkalmazkodóképesség. A bioszféra „non-profit” rendszer folyamatai körfolyamatok és „öngyógyító” képességgel rendelkezik. Könnyen belátható tehát, hogy a kapcsolat kényszerkapcsolat jellegű, és az egymáshoz illesztés egyetlen alternatívája nem lehet valamiféle egyoldalú, kizárólagos megoldás, csupán az optimalizálás.

Az emberiség történelme során a természeti környezethez való viszonyt tekintve végső soron három nagy korszak különíthető el. A mítoszok korában az ember benne él a természetben, annak integráns része. Ezt követi a konfrontáció korszaka, amely az európai kultúrában és a civilizációban markánsan a Descartes-i gondolat, a valóság kettéválasztása (res cogitans – res extensa) nyomán indul világhódító, lélegzetelállító fejlődést hozó útjára. Ily módon, végső soron, izoláltuk magunkat a természeti környezetünktől, s megfedkezünk arról is, hogy mi módon kommunikálhatunk és kooperálhatunk a környezetünkben lévő organizmusok sokaságával. A Descartes-i gondolat vezetett oda, hogy az univerzumot mechanikus rendszernek kezeljük, ami egymástól elválasztott objektumokból áll, mely utóbbiakat azután az anyag alapvető építőköveivé redukálhatjuk. Ezek tulajdonságai és kölcsönhatása azután minden természeti jelenséget meghatároz. A természetnek ezt az induktív, analitikus, redukcionista és atomizáló szemlélettel kialakított képét utóbb az élő organizmusokra is átvitték. Nem nehéz kimutatni, hogy a világ ezen mechanisztikus felfogása a legtöbb tudománynak ma is alapját képezi, és életünk minden területére erős befolyást gyakorol. Ez vezetett el az akadémiai diszciplínák tapasztalt felhasadásához, szétaprózódásához, aminek bürokratikus következményei támadtak, és ahhoz is, hogy természeti környezetünket egyedi részekből állóként – és sokkal inkább gépként, mint élő organizmusként – kezeljük, amelyet azután a különböző érdekcsoportok fenntartás nélkül kifoszthatnak. A fentiek alapján napjainkban egyértelművé válik a váltás szükségessége: konfrontáció helyett együttműködés. A természet jó kooperáló partner, antropogén beavatkozásokat kiigénylő kapacitásai hihetetlenül nagyok, de nem végtelenek. Ma ott tartunk, hogy lokálisan ezeket a kapacitásokat (nem regenerálódó, vagy lassan regenerálódó erőforrások – a környezet hulladéktűrő képessége) sok esetben már kimerítettük, és globálisan is szembe kell néznünk számos problémával.

Az együttműködés korszakába való belépés, az optimalizáció megvalósításának

előfeltétele szemléletbeli átalakulásunk, egy új értékrend kialakítása. A jelenlegi civilizációs fejlődés két pillére: maximális fogyasztás és ehhez illeszkedő optimális termelés. Bízunk kell abban, hogy működőképes lesz az a társadalom is, amelynek alapja a következő elv: maximálisan jó emberi és társadalmi közérzet és ezzel társuló optimális anyagi fogyasztás. Könnyen belátható, hogy az utóbbi kevésbé pazarló modell, egyben azonban értelmezési problémákat is megfogalmaz. A „maximálisan jó emberi és társadalmi közérzet” napjainkban egyértelműen a maximális anyagi fogyasztáshoz kapcsolódik, másrészt számos nem kvantifikálható tényezőt tartalmaz, ily módon a kartézianus gondolkodás keretei között nem értelmezhető. Az új értékrend kialakítása másként, mint új, vagy az elfelejtett, mert fölöslegesnek tartott régi spirituális értékek beépítésével nem látszik lehetségesnek.

A jelenlegi világállapot egyszerre teszi szükségessé a károk felszámolását vagy csökkentését célzó környezetvédelmi intézkedések megtételét és a környezetgazdálkodás elveinek a gyakorlatba való átültetését. Az ember ma még háborút visel természeti környezete ellen, s azt vallja, hogy a környezetszennyezés a civilizációs fejlődés kockázata. Ha ez az állítás tartalmazza is az igazság elemeit, a nagy kérdés az, hogy mekkora kockázatot ér meg ez a fejlődés. A közelmúlt néhány környezeti katasztrófája (Csernobil, Seveso, Bhopal stb.) azt jelzi, hogy számos eset messze túlesik a még vállalható kockázat határán. Mert a jelenlegi világállapot – a civilizációs fejlődés minden eredménye ellenére és azzal együtt – sok szempontból a jövőtől való félelemre adhat okot. Demográfiai csapda, urbanizációs gondok, az energiaválság és a nukleáris energia kérdőjelei, hulladékhegyek és újrahaznosítás, a műtrágyázás és növényvédelem kísérőjelenségei, a természet anyagforgalmának megzavarása, melegház hatás, savas ülepedéstől pusztuló erdők, a sztratoszféra ózonrétegének pusztulása – hogy csak a legégetőbb gondokat említsük. A felsorolás nem öncélú. Lokális környezetvédelmi és környezetgazdálkodási tevékenységünk csak akkor vezethet eredményre, ha megtanulunk globálisan gondolkozni, saját konkrét cselekvésünket a nagyobb összefüggések keretei között tudjuk elhelyezni.

★

Szemléletváltásra van tehát szükség! Azonban ennek eléréséhez előbb el kell jutnunk az ún. civilizációs társadalmak központi problémájához. E társadalmak fejlődésének alapját – különösképpen a második világháború óta – az anyagi javak termelésének és fogyasztásának minden addigit meghaladó szintje képezi. Az anyagi fogyasztás misztifikálódott, több tekintetben presztízsfogyasztás jelleget öltött, s ez a tény eddig még soha nem tapasztalt módon terheli a Föld véges erőforrásait, másfelől a roppant tömegű termelési és fogyasztási hulladék elhelyezése alig megoldható nehézségeket hoz magával.

Az erre a kihívásra adott válaszok nagyjából három csoportba sorolhatók. Az első csoport a kiutat a termelés sarkallásával, a jelenlegi fő irányok folytatásával keresi, bízik az új technológiai vívmányokban, s a gazdaság helyzetét kívánja mindenekelőtt és szinte minden áron egyensúlyba hozni. Roppant erőfeszítéseket tesz arra, hogy a „gazdasági növekedés – infláció – munkanélküliség – külső egyensúly” mágikus négyzetében, (amit talán helyesebb lenne a civilizációs társadalmak Bermuda-négyzetének nevezni), rendet teremtsen, egyensúlyt hozzon létre, holott valójában nem képes másra, mint arra, hogy a problémákat a komplex társadalmi összefüggések szövetében ide-oda tologassa.

A második csoport ezt a fejlődést nem kívánja tovább folytatni, az anyagi javak tömegével szembehelyezi egy új – részleteiben még nem kidolgozott – életminőség igényét. Ellenzi a mammuttechnológiákat, a nukleáris energiát, megújuló és veszély

nélküli energiaforrásokért száll síkra, s a természettel összhangban álló életformát hirdeti. A harmadik csoport áthidaló megoldást keres. Elismeri, hogy életmódunk alapja csak egy hatékony közgazdasági rendszer lehet, de a növekedést egy embe-ribb lét szolgálatába kívánja állítani. Ez a felfogás a szükségletek oldaláról indul ki, amelyek kielégítése még a gazdag országokban sem teljes, nem is beszélve a harmadik világ országairól. A stratégiát ezen felfogás szerint világméretekben kell megtervezni, és azt a déli és az északi országokban egyaránt felméréndő szükségletek feltárásához kell kötni. Egyértelmű, hogy a csoport nemzetek feletti értékekből indul ki, s a nemzeti értékeket vagy azok adott körét az előbbiek mögé helyezi.

A reális országok reális kormányai ma – roppant tehetetlenségi erő szorításában, ennek gazdasági, társadalmi és politikai okai egyaránt vannak – lényegében véve az első csoport által megfogalmazott elveket követik, bár napjainkban már a harmadik csoport által megfogalmazott értékrend bizonyos elemeinek is vannak hívei.

Mindezek mögött valójában az emberi személyiség, az egyén újszerű felfogása áll. A hatvanas években a vezető civilizációs társadalmakban bekövetkezett nagy változás új korszakot indított el, amelyet hedonizmusnak (gondoljunk csak a Max Weber-i osztályozásra: puritán, felhalmozó vagy hedonista, fogyasztó magatartás), nárcizmusnak vagy neo-individualizmusnak egyaránt nevezhetünk. Az egyes ember számára önmaga keresése, generációtól függetlenül a fő kérdéssé változott. Az emberek hirtelen rádöbbsentek, hogy addig kötelezettségeknek, előírásoknak, lemondásnak engedelmessé váltak, s az egyéni kibontakozás, az önmegvalósítás mint érték, egyre nagyobb vonzóerővé változott. Mindez persze a materiális fogyasztásnak, a konzumálásnak, pontosabban a Föld erőforrásai fokozott felélésének új és új lendületet adott. Társult mindehhez a szabadság újszerű értelmezése. Azelőtt a szabadság „eszközérték” volt, értelmét azoktól a szép és nemes értékektől, céloktól kapta, amelyekhez elvezetett. Eszköz volt tehát egy cél szolgálatában. Gondoljunk csak a francia forradalom jelszavára: szabadság, melynek jegyében megvalósulhat az egyenlőség, és az elvezet az emberek testvériségéhez. Ma a szabadság a „végső érték” – nem eszköz, hanem lélcél, minden kényszer megszűnését, minden lakat lepattanását jelenti. Minden tartós kapcsolat, elkötelezettség, ígélet előbb-utóbb úgy tűnik fel, mint a szabadságtól való megfosztás. Ez a fajta szabadság objektíve nem ismerheti a felelősségvállalás kategóriáját; hiszen nincs miért felelősséget vállalnom, minthogy én vagyok minden érték legmagasabbika, letéteményese és mértéke. Az ily módon magát a társadalomból, az emberi közösségekből önként kirekesztő, talajtalanná váló, kapcsolatok nélküli személy ismét csak az anyagi fogyasztás fokozásában véli megtalálni az egyetlen járható utat. Pedig végső soron minden szükséglet növekedés úgy hat, hogy megnöveli az ember függőségét a számára ellenőrizhetetlen külső erőktől, s ezért megnöveli az egzisztenciális félelmet.

És ezen a ponton meg kell fogalmaznunk egy drámai kérdést! Mit mondana Szofoklész ma az ember iránti csodálatának szavakba öntése kapcsán, ha szemtanúja lenne annak a mérhetetlen pusztításnak, amit az ember a természeti környezetben a saját biologikumán és kulturális örökségén véghezvitt? Talán hallgatna, mert rádöbbenne, hogy a világ mai nehézségeinek egyik szemléleti összetevője az ember „öncsodálata”, pontosabban egyfajta önteltsége, a szellemi képességeivel összefüggő korlátlan lehetőségeibe vetett hite, és az ezen nyugvó gyakorlati tevékenysége. Descartes kijelentése – „Cogito ergo sum” – az európai kultúra emberét felbátorította arra, hogy magát inkább értelmével, mint teljes organizmusával azonosítsa. Az ökológiai problémák jelentkezésének – ma már látjuk – alapvető szemléleti oka az euro-amerikai kultúrkör emberének önértékelési zavara, az a tény, hogy a nyugati ember „kigondolkodta” magát a természeti környezetből. Ezzel társulva leértékelődik a természeti környezet minden elemével és folyamataival együtt, illetve az ember számára való felhasználha-

tóságuk lesz az egyetlen értékük. A végeredmény a geoszféra-bioszféra, s ezzel együtt az emberi biológikum pusztulása.

Az elmondottakból – úgy gondolom – egyértelművé válik, hogy a racionális, analitikus gondolkodás túlhangsúlyozása olyan magatartásmódot jelent, ami antiökologikus jelenségként értelmezhető. A racionális szellemiség legbelső természete az ökológiai rendszerek viselkedésének megértését valójában éppen hogy megakadályozza. (Ezeket a rendszereket úgy definiáljuk, mint a természeti környezet tetszőleges, valódi vagy képzelt határokkal rendelkező részét, amelyeket a bennük lévő organizmusok egymáshoz és az élettelen környezethez való komplex viszonya jellemez.) A racionális gondolkodás klasszikusan lineáris, míg az ökológiai tudat nem lineáris rendszerek intuitív megismeréséből fakad. Az európai kultúra emberének nehéz felfognia, hogy egy jótettből nem feltétlenül születik nagyobb jó, ha még több jót teszünk hozzá. Az ökológiai rendszerek úgy léteznek, hogy dinamikus egyensúlyban tartják magukat, amely ciklusokon és folytonos ingadozásokon – tehát nem lineáris folyamatokon – nyugszik. Éppen ezért a hozzájuk kapcsolt, hozzájuk kényszerített lineáris történések – mint pl. a korlátlan gazdasági és műszaki növekedés, vagy akár az emberiség létszámának növekedése – kényszerűen megzavarják a természetes egyensúlyt, és előbb vagy utóbb súlyos károkhoz vezetnek.

A természeti rendszerek lényegi sajátága viszont olyan ökológiai szemléletet sugall, amely szerint a világ minden jelensége egymáshoz kapcsolódik és egymástól függ. Az európai tudomány ezzel a kérdéskörrel viszonylag rövid idő óta foglalkozik, s ezt az elméletet általánosan rendszerelméletnek nevezi.

Az elmondottakból egyértelműen levonható az a következtetés, hogy a „társadalom – gazdaság – természet” hármas nagyrendszernek elemei csupán együttesen kezelhetők. Gazdasági cél, feladat, stratégia a társadalom érdekében nem fogalmazható meg környezeti cél, feladat és stratégia nélkül, ugyancsak a társadalom érdekében és megfordítva. A civilizációs társadalmak mai szintjén az együttes vizsgálat és az egyes alrendszerek értékészletének együttes figyelembevétele nélkül megoldás aligha képzelhető el.

A feladat nem ígérkezik könnyűnek. Korábban már láttuk, hogy a természeti, illetve a technológiai-ökonómiai alrendszerek értékei milyen lényeges különbségeket rejtenek magukban. Elegendő legyen itt csupán arra utalnom, hogy önmagában véve az első non-profit, míg a második profit orientált rendszer. És a társadalom fő értékei? – tehetjük fel most a kérdést! Ezt tekintve a történelem folyamán a legváltozatosabb kép tárul elénk. Hit, remény és szeretet; szabadság, egyenlőség, testvériség; szolidaritás, szubszidiaritás, méltányosság – s a 20. század végén a társadalmak értékrendjének döntően meghatározó elemévé az anyagi fogyasztás, a konzumálás mértéke vált, mint arról már korábban is szó esett.

A közügyekkel foglalkozó embernek a Homo Politicus-nak ebben az értékorgiában kell – az adott történelmi, társadalmi helyzetet figyelembe véve – egyensúlyt teremtenie, optimumot megvalósítania. Ha ezt sikerrel teszi, akkor létrehozta az ökoszociális jelzővel illethető piaccgazdaságot, amelynek legfőbb jellemzője talán az lehet, hogy a gazdasági döntés egyidejűleg értékítéletet is tartalmaz. Hogy ezt a döntést nem csupán az orientálja, hogy a vállalkozás pénzben kifejezhető hasznot hoz-e, hanem a mennyiségi különbségek mellett etikai és esztétikai minőséget is szem előtt tart. Csupán számokban gondolkodva ugyanis gazdaságos lehet a környezetet pokollá változtató tevékenység is, míg a környezetet megóvó gazdaságtalan.

Fel kell ismernünk, hogy az emberi lehetőségek nem korlátlanok, illetve a természeti környezetnek és az emberi tevékenységnek nem csupán az elérhető gazdasági haszon szerint van értéke. Mert ma, ha valamire azt mondjuk, hogy gazdaságtalan, az súlyosabb értékítélet, mintha valakiről azt állítják, hogy csúnya vagy erkölcstelen. A

gazdasági növekedés, a gazdasági teljesítmény, a gazdasági terjeszkedés a modern társadalmak állandó témájává, ha nem rögeszméjévé vált. Pedig a közgazdaságtan ítéletei töredékesek, módszeresen szűk látókörűek, értékítéletet nem tartalmaznak, továbbá csak rövid távon érvényesek. A Homo Sapiensnek, pontosabban a Homo Fabernek vissza kell magát gondolkodnia, vagy inkább „visszaálmódnia” a természetbe, újra fel kell fedeznie létének, intellektuális képességének természeti gyökereit. Erre a kvantumfizika oldaláról már korábban elhangzott a felhívás. Niels Bohr, a századelő egyik legnagyobb fizikusa így fogalmazott: az ember nem csupán külső szemlélője, de résztvevője is a természet gyönyörű színjátékának.

Az euro-amerikai kultúra növekedésorientált, s az egészségtelenül fokozódó erőforrás felhasználást csak egy negatív tudati-kulturális visszacsatolás akadályozhatja meg. Ha erre nem vagyunk képesek, bekövetkezhet a természeti visszacsatolás, a civilizáció jelenlegi formájának összeomlása, populációs katasztrófa révén.

És most – ebben az összefüggésben – meg kell fogalmazni jelen munkám legfontosabb kérdését!

Oktatási rendszerünk – az alapoktól az egyetemekig – továbbá tudományos és kutatási struktúránk, milyen mértékben támogatja ma még – tudatosan vagy tudatlanul – az imént vázolt és hosszú távon tarthatatlannak ítélt növekedési folyamatokat, ismeretanyagukban, kutatási céljaikban és szellemiségükben mennyire technoszféra-ökonoszféra értékorientáltak, és mennyiben tükrözik azokat az igényeket, amelyeket a már említett negatív tudati-kulturális visszacsatolás megvalósításához szükséges lenne – már most vállalniuk. Úgy vélem, hogy az arányok kedvezőtlenek, s a jövőben a visszacsatolás módjainak, mechanizmusainak, lehetséges útjainak kialakításához elkerülhetetlenül hozzá kell látnunk.

Vajon eleget tesz-e oktatási rendszerünk annak érdekében, hogy a felnövekvő generációkat megóvja az önértékelési zavaroktól, hogy ne önmaguk keresése legyen kizárólagos céljuk, és, hogy szabadságeszményük az „eszközérték” szabadság legyen, melynek jegyében szép és nemes célok elérésére vállalkoznak – netán mások érdekében is – mint arról már szó esett. Mert – úgy vélem – ma inkább még arról beszélünk, hogy szellemi képességeink és az abból fakadó cselekvési lehetőségeink korlátlanok, számos ponton olyan késztetést kapnak a fiatal generációk, hogy nyugodtan „kigondolkodhatják” magukat természeti környezetükből, és bizony léteznek még az ember „öncsodálatát” fokozó hatások is. Azt hiszem, ma ennek kapcsán legfontosabb feladatunk, hogy bennünk is tudatosodjék a szemléletváltás szükségessége. Ennek a váltásnak – úgy vélem – alapvető feltétele, hogy az oktatási rendszerekben a korábbi, a természetet, a világ jelenségeit, induktív, analitikus, redukcionista és atomizáló szemlélettel közelítő magatartás helyett érvényre jusson az a felismerés, hogy a világ, a valóság egységes egész, amelyben minden jelenség egymáshoz kapcsolódik. Ez a felfogás – a holisztikus közelítés – a tudomány és az emberi cselekvés számára is új feladatokat és lehetőségeket hoz magával.

A Föld mai állapota már következmény, az imént vázolt emberi magatartás következménye, s a bolygónk arculatát az utóbbi fél évszázadban drámai módon megváltoztató ember belső világa az a pont, ahonnét – megújulást keresendő – el kell indulnunk.

Történelmi tapasztalat, hogy a kultúrák, a civilizációk halálveszedelembé kerülnek, ha sorsproblémáikat időben felismerni és azonosítani nem képesek, amely utóbbiak enélkül felhalmozódnak és egyre súlyosabbá válnak. Ma az emberiség civilizációi közül az eddig legrövidebbnek ígérkező, az ún. „kőolajcivilizáció” korát éljük. És a sorsproblémák sokasodni látszanak! Hinnünk kell, hogy vannak cselekvésre kész erők, akik a krízist orvosolni képesek. Ezen erők szemlélete érték- és érdekrendszerre, bár egymástól különbözhet, mégis, kompromisszumra való hajlandóságuk kikövezheti a megoldáshoz elvezető utat.